

Un cas especial en la traducció de la variació lingüística: la variació latent*

Joan M. Perujo Melgar

Universitat d'Alacant. Departament de Filologia Catalana
Campus de Sant Vicent del Raspeig. Ap. 99 - 03080 Alacant

Resum

En traductologia s'ha tractat sovint de la diversitat lingüística. La dificultat de traducció analitzada sol partir d'un TO marcat per algun tipus de varietat i les propostes van dirigides, habitualment, a mostrar diverses estratègies per a restituir d'una manera adequada en el TM aquest factor distintiu del TO. L'objectiu d'aquest treball és estudiar la situació inversa, no considerada encara pels autors que han parlat d'aquesta qüestió: la necessitat de construir un TM en què la diversitat lingüística és un element significatiu, a partir d'un TO no marcat per aquest tret de manera explícita, però sí de forma latent. La traducció del que anomenem «variació latent» es planteja a partir d'un cas concret: la traducció al català de la novel·la *Ducado de Bernia* (Alacant, 1954), de l'escriptor Jordi Valor i Serra, en la qual es fa necessari adoptar una estratègia de traducció adequada a la realitat sociolingüística del català, la qual cosa comporta fer explícita la variació lingüística en el TM, a pesar que el TO no fa palesa aquesta característica.

Paraules clau: traducció de variació lingüística, variació latent, traducció de varietats de llengua, traducció de dialecte.

Abstract

Linguistic diversity has been frequently discussed in translation studies. The issues analysed usually come from a ST marked with some kind of variety. Proposals usually aim at showing different strategies to restore this distinctive trait from the ST into the TT in a suitable way. The objective in this paper is studying the opposite situation, which has not been considered yet by the authors who have discussed these questions: the need of building a TT in which linguistic diversity is a significant element, starting from a ST marked by this trait not explicitly but in a latent way. The translation of which we have come to call «latent variation» is based on a particular case: the translation of the novel *Ducado de Bernia* (Alacant, 1954) into Catalan, written by Jordi Valor i Serra. In this translation, it is necessary to choose a strategy of translation adequate to the sociolinguistic reality of Catalan. This means expliciting the linguistic variation in the TT, although the ST does not make this trait explicit.

Key words: translation of linguistic variation, latent variation, translation of language varieties, translation of dialect.

* Aquest treball amplia la comunicació que vam presentar al V Congrés Internacional de Traducció organitzat pel Departament de Traducció i d'Interpretació de la Universitat Autònoma de Barcelona del 29 al 31 d'octubre de 2001.

Sumari

1. Introducció: variació lingüística i traducció	4. La variació lingüística com a recurs literari en català
2. Jordi Valor: <i>Ducado de Bernia</i>	5. Conclusions
3. Paràmetres de variació	Referències bibliogràfiques

*Il dialetto è sostanza vitaminica,
di fronte alla avitaminosi dell'accademia.*

Carlo E. Gadda

1. Introducció: variació lingüística i traducció

Com sabem, les llengües —almenys de l'episodi de Babel ençà— no són un tot monolític, sinó que estan constituïdes per una diversitat de formes condicionades per les diferents característiques dels usuaris (edat, sexe, origen geogràfic, nivell sociocultural, etc.) o pels diversos paràmetres que defineixen la situació en què té lloc l'acte comunicatiu (tema, mode, tenor funcional, relació entre els interlocutors, context, etc.). Parlem, doncs, de dos grans grups de varietats: les que ens informen sobre la identitat lingüística dels usuaris (varietats dialectals) i les que reflecteixen els trets lingüístics associats a un àmbit comunicatiu (anomenades registres, varietats estilístiques, funcionals, diatípiques o diafàtiques). Les varietats dialectals,¹ al seu torn, poden anar associades a una àrea geogràfica (varietats geogràfiques, diatòpiques o geolectes), a un grup social (varietats socials, diastràtiques o sociolectes) o a un temps històric determinat (varietats temporals, diacròniques o cronolectes), a més de l'idiolecte o varietat pròpia de cada individu. Així mateix, la varietat comuna, l'estàndard, és el punt de referència respecte del qual es posa en relleu la variació lingüística i, alhora, la varietat superadora de la diversitat.² Sense perdre de vista que l'estàndard, entès com una varietat més (la menys marcada, la que menys informació aporta sobre la identitat o la procedència dels parlants), com a «síntesi supradialectal», no implica superioritat jeràrquica respecte de les altres varietats (Marí 1983: 31-32; 1992: 87).

La singularitat del català rau en l'existència d'un estàndard amb particularitats lingüístiques de tipus regional,³ anomenades de vegades *paraestàndards* o *subestàndards*, tot i que convé evitar aquestes denominacions i parlar, com recomana Isidor Marí (1992: 125), d'un sol estàndard amb «matisacions regionals», per evitar les con-

1. Sobre els diversos prejudicis que envolten la diferenciació entre *llengua* i *dialecte*, veg. TUSON (1988: 67-79).
2. Sobre les relacions entre variació lingüística i estàndard, cfr. MOLLÀ-PALANCA (1987) i BIBILONI (1997), amb abundant bibliografia sobre el tema.
3. Per a una síntesi dels trets distintius de les principals varietats geogràfiques del català, veg. MUÑOZ (1995: 22-25) o els apartats corresponents en AGOST-MONZÓ (2001) i, de forma més detallada, l'excel·lent monografia de Veny (1989) o la més recent de Colomina (1999).

notacions d'inferioritat o subordinació que poden provocar els prefixos.⁴ Aquestes particularitats regionals dins l'estàndard català, si bé no impedeixen la intercomprensió dels parlants respectius, han assolit a hores d'ara una identitat pròpia tan marcada que han propiciat, en el terreny de la traducció, que cobre especial importància en el mercat de treball una autèntica traducció intralingüística de tipus professional, entre varietats geogràfiques de la mateixa llengua, especialment important en l'àmbit editorial dedicat a l'edició de llibres de text o de literatura infantil i juvenil. Així, és un fet bastant habitual que, d'un mateix TO, se'n facen versions diferents segons la identitat lingüística dels destinataris; recordem, a tall d'exemple, les dues versions de la Bíblia interconfessional, en català oriental (Barcelona, 1993) i en català occidental (Castelló, 1996), el debat suscitat no fa gaire per les traduccions (al català oriental i al català occidental) dels llibres de la sèrie de Harry Potter⁵ o les nombroses sèries de televisió que hem pogut veure, amb veus diferents, en TV3 o en Canal 9.

Aquesta coexistència d'estàndards regionals, especialment accentuada en el binomi català central - català occidental (en la varietat valenciana sobretot), ha de ser ben present en els professionals de la traducció —i, per tant, en la formació d'aprenents/estudiants de traducció— que tenen el català com a llengua d'arribada, perquè també és ben viva entre els clients que sol·liciten els encàrrecs. Empreses com la CAM (Caja de Ahorros del Mediterráneo), per exemple, amb entitats bancàries ubicades a Catalunya, al País Valencià i a les Illes Balears, arriben a demanar tres traduccions diferents d'un mateix text segons la varietat que millor s'ajusta a la identitat lingüística dels destinataris dels seus productes. En aquests casos els traductors no fan sinó seguir la norma de treballar per als receptors immediats de la traducció i, per tant, utilitzar el model de llengua més adequat a la nova situació comunicativa.⁶ Ara bé, en aquestes circumstàncies la variació lingüística és un fet aliè al TO que només condiciona el model de llengua general del TM, de manera que no presenta greus dificultats per als traductors, més enllà dels problemes inherents a la competència en el domini de la LM de cada professional.⁷

En l'àmbit de la traductologia s'ha parlat sovint de la importància de tenir en compte en la traducció el factor de la diversitat lingüística en qualsevol dels aspectes inherents a aquest fenomen: la variació referida als usuaris (diacrònica, diatòpica, diastràtica o diafàsica), les varietats que afecten algun dels elements del registre i, fins i tot, les varietats relacionades amb el tipus de text o el gènere. Normalment, la dificultat de traducció analitzada s'ha plantejat a partir d'un TO

4. Cal tenir en compte que l'estàndard també admet la variació, relacionada sobretot amb els diversos elements que conformen els registres (MARI [1992]: 129-134). Així, GUZMAN (1997: 349) parla d'«estàndards paral·lels», referint-se a les varietats que es produeixen dins l'estàndard en correspondència amb els diversos àmbits d'actuació.

5. Cfr. *Avui*, 18 de novembre de 2001, p. 53; i *Avui*, 29 de novembre de 2001, article de Joan Solà.

6. Cfr. AGOST-MONZÓ (2001: 51-52).

7. Sobre la importància del coneixement de la variació lingüística com a competència necessària en la formació de traductors, vegeu VALERO (1997). En HURTADO (1999: 89) també s'assenyala la identificació de variacions d'ús i usuari entre els objectius d'aprenentatge de la llengua materna marcats per als traductors.

marcat, totalment o parcial, per algun tipus de varietat (des de la utilització d'un dialecte concret, passant per la presència d'un argot característic, fins a les marques d'idiolecte d'un autor o d'un personatge). En tots aquests plantejaments les propostes solen anar dirigides a mostrar diverses estratègies que puguin ajudar a resoldre de manera adequada en el TM aquest factor distintiu del TO.

A més dels teòrics de la traducció que han tractat la qüestió en treballs d'abast general —hi destaquen les aportacions de Catford (1965), Slobodnik (1970), Hatim i Mason (1990), Mayoral (1990a; 1990b; 1999), Rabadán (1991), Toda (1992) o Agost (1998; 1999: 114-138)—, s'han fet estudis parcials, ben interessants, sobre la traducció de varietats dialectals (Winkow 1995),⁸ sobre la parla dels negres nord-americans present, per exemple, en les obres de Mark Twain (Mateo 1990; Díaz 1997), sobre la traducció de l'idiolecte (García de Toro 1994), sobre aspectes de l'argot i els registres (García de Toro 1992 i 1996; Luque 1995; Quevedo 1995) o sobre la traducció de textos antics en què pren un relleu especial l'aspecte diacrònic de la llengua i el debat sobre el model de LM que cal utilitzar (Rubio 1999).

En aquesta ocasió volem analitzar també el fenomen de la variació lingüística des del vessant de la traducció, però en la direcció inversa, és a dir, des de la necessitat de construir un TM marcat per la variació lingüística a partir d'un TO en què aquest factor és tan sols un tret latent. Resulta curiós que, entre els nombrosos estudis que han tractat el tema de la traducció de la variació lingüística, no s'haja plantejat mai una situació de traducció de variació lingüística latent, és a dir, un encàrrec de traducció d'un TO en què el fenomen de la variació no apareix de forma explícita, tot i que comporta un TM en què la variació ha de ser un tret explícit.⁹ De fet, en la bibliografia centrada en aquesta qüestió, la traducció de la variació lingüística ha rebut sempre un tractament unidireccional: la variació sempre s'hi ha estudiat com una dificultat del TO que cal resoldre en el TM. Només Nida i Taber (1969: 176-178) tracten del problema dels dialectes geogràfics partint de textos originals no marcats per la variació. Ells, però, enfoquen la qüestió des de la problemàtica de la traducció de la Bíblia a llengües amb escassa tradició literària en què cal decidir quin dialecte de la LM cal fer servir en el TM. La situació més semblant a la que plantegem ara és la que recull Rosa Agost (1999: 136-138), referent a la versió doblada al valencià de la pel·lícula *Cañas y barro*: es tracta d'una conversa entre uns veïns de l'Albufera de València, que parlen valencià, i un guàrdia civil, que parla castellà, mentre que en la versió original tots els personatges parlen castellà. Segons indica Agost, però, la decisió de remarcar, amb la diferència de llengua, la realitat sociolingüística de València responia a les estratègies ideològiques determinades en l'encàrrec de traducció.

8. Especialment interessants són els treballs referits a les traduccions de les obres de l'escriptor italià Carlo Emilio Gadda (Altano, 1988; Bayarri-Cardona, 1995), en les quals hi ha un ús intencionat de les varietats dialectals, del polilingüisme i de la barreja de nivells lingüístics. La riquesa dialectal del català ha permès oferir un equivalent a la barreja de dialectes italians present en l'obra més famosa de Gadda, *Quer pasticciaccio brutto de via Merulana* (Milà: Garzanti, 1957), traduïda al català per Josep Julià, amb el títol de *Quell merdé horrible de via Merulana* (Barcelona: Proa, 1995).
9. L'excel·lent monografia de MAYORAL (1999) ofereix un bon recorregut crític per les diverses aportacions teòriques.

La traducció de la variació lingüística latent se'ns va plantejar arran d'un encàrrec de traducció concret, que ens servirà per a analitzar la qüestió des de la pràctica. Es tracta de la traducció al català (a l'estàndard valencià concretament) de la novel·la *Ducado de Bernia* (Alacant, Librería Martín, 1954), obra de l'escriptor alcoià Jordi Valor i Serra (1908-1984).¹⁰ Abans d'entrar en matèria, però, convé presentar algunes notes sobre l'autor i l'obra.

2. Jordi Valor: *Ducado de Bernia*

Jordi Valor, que exercí la docència com a mestre nacional en terres valencianes, concretament en pobles de la Marina Alta (Benissa i Calp) i de l'Alcoià (Castalla, Alcoi), inicià la seua activitat literària en la dècada dels anys vint amb articles i narracions curtes en periòdics locals com *La Gaceta de Levante*, *El Noticiero Regional*, *El Faro* o en la revista *La República de les Lletres*.¹¹ *Ducado de Bernia* és la primera obra que va escriure en castellà,¹² després de l'èxit obtingut amb el recull de narracions curtes *Històries casolanes* (València, 1950). Va publicar també *Narracions alacantines de muntanya i voramar* (València, 1956) i la novel·la rosa *Lina Morell, un cas apassionant* (València, 1965),¹³ a més d'altres obres de caire costumista i folklòric, com *Miscel·lània alcoiana* (Alcoi, 1969) o *La nostra serra de Mariola i la seua llegenda bimil·lenària* (Alcoi, 1970).¹⁴

Ducado de Bernia és una obra prototípica del gènere fulletonesc del s. XIX, amb elements característics de la novel·la rosa, de la narració realista i, fins i tot, amb algunes notes costumistes. La història, ambientada al poble de Benmarís —transsumpte literari de la Benissa que conegué l'autor—, tracta del conflicte que es produeix entre el ric propietari rural Cosme Benjumea, duc de Bèrnia, i el seu fill Arturo arran de l'episodi en què l'hereu, enamorat d'una comedianta que arriba al poble a representar una funció, abandona la casa pairal i entra en la faràndula amb la companyia liricodramàtica del pare de l'estimada. El duc de Bèrnia intenta impedir la boda, però l'hereu acaba casant-se amb la comedianta i, fins i tot, treballa durant una temporada com a apuntador. Amb la mort del sogre, la companyia desapareix i el jove matrimoni, després d'una breu estada a Madrid, es trasllada a Barcelona. A la capital catalana, on Arturo, sense el perdó del duc, ha de guanyar-se la vida treballant en un diari, naix Elena, l'única filla de la parella. Tretze anys més tard arriba a Barcelona, on ha de fer el servei militar, Adolfo Ribes, fill del

10. L'encàrrec de traducció ens va ser encomanat, des del Secretariat de Promoció del Valencià de la Universitat d'Alacant, per l'Ajuntament de Benissa, com a homenatge a Jordi Valor, que va treballar de mestre en aquesta població de la Marina Alta.

11. En la dècada següent, com indica BALAGUER (1989: 5), «s'intensificaren les seues activitats periòdiques, bona part de les quals tenen un aire de reivindicació valencianista i de divulgació, i de defensa cultural nostrada».

12. També són en castellà *Rescoldo del Islam* (Barcelona, 1960), *Costumbrismo alcoyano* (València, 1967), *Tres historias solariegas de las montañas de Alcoy* (Alcoi, 1975) i *Dos novelas de aquella retaguardia* (Alcoi, 1980).

13. Sobre aquesta obra, veg. BALAGUER (1991).

14. Sobre la figura de Jordi Valor, vegeu BALAGUER (1989) i SANSANO (2001: 271-272).

majordom del duc de Bèrnia, que per encàrrec del pare visita el seu «senyoret», en casa del qual coneix la jove Elena, de qui s' enamorarà més tard. Al cap d' uns anys, Micaela, una jove viuda, entra al servei del duc de Bèrnia i intenta guanyar-se el favor d' Adolfo, convertit en majordom després de la mort del seu pare, i la voluntat del duc. La viuda aconsegueix finalment que el duc signe un testament hològraf just abans de morir, en el qual ella queda com a hereua de les seues propietats. Tanmateix, Adolfo destrueix el testament i la viuda, que és descoberta maltractant un xiquet, ha de fugir del poble. D' aquesta manera, Elena, que ha quedat òrfena, abandona Barcelona i arriba a Benmarís, acompanyada del seu enamorat Adolfo i convertida en l' hereua universal del duc de Bèrnia. Després d' una llarga excursió per les terres del ducat, la novel·la acaba amb l' ascensió de la parella al puig de Bèrnia, la promesa de boda i el bes final.

Es tracta, doncs, d' un text narratiu en el qual tenen un paper ben destacat els diàlegs dels personatges.¹⁵ L' acció de la novel·la, contada per un narrador omniscient, transcorre entre els anys vint i trenta del segle passat i està ambientada en terres valencianes, bàsicament al poble de Benmarís (Benissa), amb alguns capítols situats a la ciutat de Barcelona. En principi, en el TO la variació lingüística és un tret poc rellevant, més aviat anecdòtic: tots els personatges parlen castellà, llengua utilitzada també pel narrador, i només de tant en tant hi apareix alguna expressió en català, en la toponímia, en noms o malnoms dels personatges, en el vocatiu «Chiquet» que utilitza Arturo per a dirigir-se a Adolfo o en els versos de l' himne a la Puríssima Xiqueta, la imatge de la Puríssima Concepció obra de Joan de Joanes, patrona de Benmarís/Benissa. És a dir, la presència del català respon a la situació de substitució lingüística habitual per aquells anys: el català com a llengua familiar o col·loquial utilitzada només en àmbits restringits.

La presència del català en la novel·la no té cap funció simbòlica o connotativa, més enllà de l' afany de reproduir amb una nota de realisme la situació sociolingüística de l' ambient descrit. No hi ha tampoc una intenció ridiculitzadora respecte de la llengua minoritzada, la qual cosa hauria entrat en contradicció amb l' estima i el respecte que Jordi Valor sempre demostrà per la llengua, utilitzada en altres obres seues dels anys cinquanta i seixanta. És important remarcar que Jordi Valor, que seguia la normativa fabriana en les seues obres escrites en valencià, denunciava el model de llengua emprat pels escriptors locals, caracteritzat per l' intent de reproduir la llengua parlada.¹⁶ Els diàlegs de Jordi Valor se situen sempre en la convenció literària, sense abandonar la llengua estàndard, d' acord amb el seu ideari artístic, en el qual es fa evident que l' escriptor alcoià entenia perfectament que el codi escrit (més encara tractant-se d' una obra literària) i el codi oral, malgrat els punts de contacte (com els diàlegs d' una novel·la), funcionen segons regles diferents (Cassany 1987: 29-44; Castellà 1992: 125-129):

15. En realitat, els diàlegs d' una novel·la ja constitueixen una varietat de llengua especial, per tal com es tracta d' una modalitat de llengua escrita amb un grau elevat d' oralitat (MAYORAL 1990b: 37).

16. Sobre la tendència dels autors que optaven pel valencià «que ara es parla», veg. SALVADOR (1996).

La pureza de los idiomas la fija el cultivo literario. Sin la disciplina de la gramática, ¿qué sería de la hermosura de esta pura lengua castellana que ahora empleo yo? Para que me entiendan mejor ¿escribiré como habla el pueblo? (el pueblo castellano se entiende), pues lo haría así: Ahora vamo a ve que pasa ayá: estamos güeno con la escalera. ¿Quién que escriba esto no será tachado de analfabeto? Pues ésta es la posición de los que escriben el valenciano «tal y como lo habla el pueblo».¹⁷

3. Paràmetres de variació

Si fem una caracterització de la novel·la *Ducado de Bernia* seguint l'ús de la funció simptomàtica del llenguatge, podem referir-nos a tres paràmetres relatius a la variació lingüística. El primer tipus de variació que apareix en l'obra està associat a l'origen social dels personatges (varietats socials). En l'original aquest aspecte queda tan sols apuntat amb algunes notes. La majoria dels personatges utilitzen un model de castellà literari bastant culte, fins i tot entre els servidors de la casa del duc (el majordom o l'ama). Només en l'estrat social més humil, representat en la novel·la per la figura del pastor que troben Elena i Adolfo en l'ascensió al puig de Bèrnia, hi ha una mostra més clara de representar la parla més col·loquial pròpia d'un home de la muntanya:

- Oiga, amigo; ¿vive usted aquí? —le preguntó acercándosele confiada.
 — Sí, señora; yo soy de Callosa, pero no voy nunca —le contestó él. —Y como el amo de esto, que era el duque de Bernia, diz que ha muerto, pues ahora mando yo.
 — Magnífico, buen hombre—. Y ella le guiñó un ojo a Adolfo que iba a decir algo. Aquél se calló.
 — ¿Y usted no ha encontrado por aquí nada de los moros?
 — ¡Ca! No, señora; ni lo he buscado. La suerte la tuvo el Baldat, que subió una sola vez a comprar ocho reses y tiró de un asa de cántaro empotrada en aquella pared —y se la señaló con el dedo— y al rompersele le cayeron a los pies varias monedas de oro. El me dió una; pero él se compró muchas huertas y una buena casa en Altea y yo me he quedado aquí con los pedruscos y alguna espada vieja y oxidada. (p. 84-85)

En la traducció cal jugar amb l'element del valencià col·loquial, però sense ultrapassar la frontera marcada per Jordi Valor, que no abandona mai la convenció de la llengua literària per als seus personatges, és a dir, sempre dins els límits de l'estàndard:

- Escolti, amic, viu vostè aquí? —li preguntà acostant-se-li confiada.
 — Sí, senyora; jo sóc de Callosa, però no vaig mai per allí —li va dir ell—. I com que l'amo d'açò, que era el duc de Bèrnia, diuen que ha mort, ara resulta que mane jo.
 — Magnífic, bon home —ella va fer l'ullet a Adolf, que estava a punt de dir alguna cosa. Aquell va callar.
 — I vostè no ha trobat per ací res dels moros?

17. Text publicat en el periòdic *El Faro* (13-8-1932), citat per BALAGUER (1989: 5-7).

— D'açò res! No senyora; ni ho he buscat tampoc. La sort la va tindre el Baldat, que va pujar una volta a comprar huit caps de bestiar i va estirar una ansa de cànter que hi havia clavada en aquella paret —i va assenyalar amb el dit— i, en trencar-se-li, li van caure als peus unes quantes monedes d'or. Me'n va donar una; però ell es va comprar a muntó d'hortes i una bona casa a Altea i jo m'he quedat ací amb els pedrots i alguna espasa vella i tota rovellada.

Hi ha també algunes pistes que fan suposar que almenys Arturo, el fill del duc, parla valencià amb Adolfo —a qui s'adreça utilitzant el vocatiu «Chiquet»— i, per tant, que el valencià és la llengua pròpia i familiar dels criats i dels habitants tradicionals del poble. Això no obstant, respectar en el TM el que seria la situació sociolingüística més lògica —per habitual—, és a dir, que els personatges nobles utilitzen el castellà com a llengua familiar i de relació, deixaria sense traduir bona part dels diàlegs de la novel·la (imcompliment de l'encàrrec) i accentuaria, amb la diferència de llengua, una oposició social no buscada en l'original. Per contra, sí que convé mantenir en el TM un model de llengua diferent segons el grau de formalitat que s'estableix en la relació entre els diversos personatges, tret ja marcat en l'original, sobretot amb l'ús del tractament. D'aquesta manera podem conservar en el TM una separació entre les varietats corresponents a les situacions de màxima formalitat (sobretot les converses en què intervenen els membres de la família del duc o en què els criats s'adrecen als senyors) i els diàlegs més informals (entre els criats, entre amics, etc.).

Així, Adolfo Ribes utilitza el tractament de vostè tant per a adreçar-se al fill del duc com per a dirigir-se a Elena, fins i tot quan es troba a soles amb ella. Arriba un moment, però, en què els dos joves, amb la confiança, decideixen passar al tractament de tu (ella en primer lloc, és clar), encara que Adolfo continuarà utilitzant el tractament de vostè en altres ocasions més formals. El canvi, tan sols ocasional, es produeix en un moment d'intimitat dels dos joves:

— Me parece que papá y mamá lo están pasando muy bien. Hace años que no veía a mamá tan hermosa como esta tarde.

— Puede ser —asintió su compañero. —En este ambiente de grandezas se olvidan los pesares de todos los días. Y su mamá es muy hermosa y muy buena, señorita. — Oye, Adolfo. Me gusta que me llames señorita, pero presumo que te aburres algo a mi lado—. Y ante la extrañeza y signo negativo del soldado, añadió: —Voy a convertirme pronto en una *señorita*. He visto por aquí alguna compañera de Colegio que se ha cortado las trenzas, se ha alargado la falda y calza ya tacón alto. ¿Verdad que así lo pasarías tú mejor a mi lado? Soy más alta que muchas de aquellas y creo que me estaría bien hasta pintarme un poquito los labios.

— Pero, Elenita; ¿tú crees esas cosas? —preguntó el mozo mirándola con intención hasta entonces no sospechada. —Esas son tonterías estúpidas. Mira, chica; chupemos horchata y comamos barquillos que es nuestro quehacer más agradable. En adelante. En adelante, ni te digo más «señorita» ni te hablo más de usted. Claro que mientras estemos solos.

— ¡Bravo, hombre! ¡Choca esos cinco! —repuso aquella contentísima tendiéndole la regordeta mano por encima de vasos y platos. —Sólo con saber que no te aburro me basta. Mira papá y mamá qué contentos vienen. Invitémosles a horchata y barquillos. (p. 41)

Observem que, amb el canvi de tractament, apareixen també algunes diferències en el model de llengua, ara molt més acostat a la parla col·loquial. El mateix exemple ens serveix també per a comentar el segon paràmetre relatiu a la variació lingüística de la novel·la. En aquest cas el tret diferenciador és l'edat dels personatges, ja que en algunes ocasions es posa de manifest la variant corresponent al llenguatge adolescent, usat per a caracteritzar el personatge d'Elena. Aquesta varietat temporal, determinada per l'edat (Mayoral 1990b: 43-44), queda marcada sobretot per l'ús de diminutius i certes expressions lèxiques, trets que també apareixen de vegades en els parlaments dels personatges que s'adrecen a Elena:

— Em sembla que el pare i la mare ho estan passant molt bé. Fa anys que no veia la mare tan bella com aquest vespre.

— És possible —assentí el seu company—. En aquest ambient de grandeses s'obliden els maldecaps de cada dia. I sa mare és molt bella i molt bona, senyoreta.

— Escolta, Adolf. M'agrada que em diguis senyoreta, però em penso que t'avorreixes una mica al meu costat —i davant l'estranyesa i el signe negatiu del soldat, afegí: —Estic a punt de convertir-me en una senyoreta. He vist per aquí alguna companya d'escola que s'ha tallat les trenes, s'ha allargat la faldilla i ja duu sabates de tacó alt. Oi que així ho passaries tu millor al meu costat? Sóc més alta que moltes d'elles i crec que m'escauria bé pintar-me una mica els llavis.

— Però, Eleneta, tu creus aquestes coses? —li va preguntar el mosso mirant-la amb intenció fins aleshores no sospitada—. Això són xorrades estúpides. Mira, xica: beguem orxata i mengem neules, que és el nostre quefer més agradable. D'ara en avant..., en avant, ni et diré més senyoreta ni et parlaré més de vostè. Evidentment, mentre estiguem sols.

— Molt bé, home! Toca-la! —va dir ella, contentíssima, allargant-li aquella mà grassoneta per damunt de gots i plats—. Només de saber que no t'avorreixo en tinc prou. Mira el pare i la mare si n'estan, de contents. Convidem-los a orxata i neules.

En tercer lloc, haurem de tenir en compte la variació de tipus geogràfic, paràmetre que, a diferència dels dos anteriors, queda neutralitzat en el TO, en el qual tots els personatges fan servir el castellà, sense cap tipus de marca que denote la procedència geogràfica de l'usuari. En el TM, per contra, cal activar les varietats diatòpiques. Així, els habitants de Benmarís (Benissa) han de parlar la varietat occidental del català (valencià meridional), mentre que els personatges de Barcelona han d'emprar la varietat del català central. En aquest segon grup, però, hem de tenir en compte que hi ha dos personatges que canvien de varietat geogràfica al llarg del relat; es tracta d'Arturo, nascut a Benmarís, i de la seua dona Violeta, la procedència geogràfica de la qual és silenciada en la novel·la. Aquests dos personatges parlen valencià en els primers capítols de la narració, quan es coneixen a Benmarís, però han de parlar català central en els capítols que tenen lloc a Barcelona. Aquest fet, però, no atempta contra la versemblança del relat, ja que el canvi de geolecte és marcat per una distància temporal de tretze anys, temps suficient per a adaptar-se a la nova comunitat lingüística.¹⁸ En el cas de la filla del matrimoni,

18. De fet, la qüestió de la versemblança va molt lligada a la traducció de la variació lingüística. Cfr. l'opinió de Francesc Parcerisas, a NOGUERO (2001: 46).

Elena, nascuda ja a la capital, suposem que la immersió lingüística li ha permès assolir un bon domini del català. Evidentment, per als altres personatges secundaris que viuen a Barcelona (les veïnes bàsicament) cal utilitzar també el català central.

Trobem el primer exemple d'aquest fet en la primera visita d'Adolfo Ribes al pis del senyoret Arturo a Barcelona, durant la qual Elena prepara el berenar al convidat. En el TO destaca tan sols la formalitat de la conversa —Adolfo, de fet, visita la casa del fill del duc de Bèrnia— i les notes del llenguatge adolescent d'Elena, comentat abans:

— Estaría bien que el primer día que nos conocemos despreciara usted mi ensayo de repostería. Ya sé que a lo mejor no le gusta —y le guiñó el ojo—, pero mejor merienda no me la permitían mis ahorritos preparar. Los huevos están caros; el «flanín» lo arregla.

— Pero, señorita... —balbuceó el mozo.

— ¡Bravo! —repuso ella jovialísima. —El primer hombre que me ha llamado señorita. ¿Qué os parece, papaitos? ¿Soy una niña o soy ya una mujer?

— ¡Qué loquita estás, hija mía! —le dijo la madre bondadosa.

Al padre le caía la baba.

— Mire usted, Adolfo —le repuso ella poniéndole la mano sobre al antebrazo del soldado. —Tengo trece años cumplidos. Pronto dejaré el Colegio. Allá me llaman ya señorita, pero por aquí las vecinas y todos, chiquilla, muchacha; algunos, ¡mocososa!, Elenita, Elenines... ¡Qué caramba! Soy Elena, así, como mi abuelita de Toledo. Y ahora, gracias a usted, ¡una señorita! (p. 37)

Coseriu (1977: 230-231) indicava que, quan en un TO apareix la funció simptomàtica del llenguatge, és a dir, quan s'utilitza la llengua per a caracteritzar els parlants que la fan servir (tant si es tracta d'un dialecte com dels nivells de llengua), en la traducció corresponent només és possible una adaptació si volem recuperar les connotacions o evocacions que aquest ús simptomàtic comporta en el TO. Semblantment, també cal parlar d'adaptació com a estratègia de traducció quan hem de fer aparèixer en el TM un element de variació lingüística (varietats geogràfiques en aquest cas) que és tan sols latent en el TO. El traductor, així, adapta el TO al que seria la situació comunicativa habitual i normal en la realitat sociolingüística de la LM. Deixar de fer-ho comportaria la presència d'efectes no buscats, en aquest cas en contra del realisme i la versemblança de la narració. En conseqüència, en el TM, a més de mantenir el mateix nivell de formalitat en la conversa i els trets del llenguatge adolescent, hem d'activar els geolectes dels diversos personatges i aplicar-hi al mateix temps el procediment tècnic de la compensació:

— No faría bonic que el primer día que ens coneixem rebutgés vostè el meu assaig com a rebostera. Ja sé que potser no li agradarà —i li va cucar l'ull—, però els meus estalvis no em permetien preparar un berenar millor. Els ous són cars, però el Flanín ho arregla.

— Però, senyoreta... —balbucejà el mosso.

— Molt bé! —va dir ella jovialíssima—. El primer home que m'ha dit senyoreta. Què us sembla, papàs? Sóc una nena o sóc ja una dona.

— Que n'ets, de boja, filleta meva! —li va dir la mare tota bondadosa.

Al pare, li queia la bava.

— Mire vostè, Adolf —li replicà ella posant la mà sobre l'avantbraç del soldat—. Ja he fet tretze anys. Aviat deixaré d'anar a escola. Allà em diuen ja senyoreta, però aquí les veïnes i tothom, nena, noia; alguns, mocosa!, Leneta, Nines. Caram! Sóc Elena, així, com la meva àvia de Toledo. I ara, gràcies a vostè, una senyoreta.

A pesar que alguns traductors han utilitzat com a estratègia de traducció d'una varietat determinada (normalment de tipus geogràfic) l'equivalència funcional, és a dir, buscar en la LM un dialecte que provoqu Shore efectes semblants als del TO,¹⁹ Rosa Rabadán (1991: 111-113) indica que la configuració geogràfica i dialectal de dos països i dues llengües no és equiparable, ni ho és tampoc la distribució dels diferents estadis diacrònics d'aquestes llengües.²⁰ Aquesta manca de simetria en la configuració de dos sistemes lingüístics és ben evident també en el cas de la traducció que estem analitzant: a una situació sociolingüística no marcada per la variació diatòpica (en el TO) correspon un context comunicatiu definit per la coexistència de varietats geogràfiques diferents (en el TM).

Podem veure un altre exemple d'aquesta estratègia en el cap. XIII, quan Adolfo Ribes torna a Barcelona per buscar Elena amb la notícia que, després de la mort del duc de Bèrnia, ella s'ha convertit en l'hereua del seu avi. Per donar emoció a l'escena, el narrador fa retardar la trobada dels dos joves; Elena, adormida, no respon al timbre i Adolfo, intrigat i nerviós, comença a preguntar a les veïnes (en primer lloc a una amiga d'Elena que viu al pis de dalt). En el TO l'única marca de variació és el model de llengua corresponent a una situació comunicativa formal (es tracta d'una conversa entre persones quasi desconegudes); no hi ha, doncs, cap marca que denote l'origen geogràfic dels usuaris:

— Señorita, buenas tardes —saludó él. —Usted es la misma amiguita de Elena, la del piso de abajo, ¿verdad? —La muchacha le miraba en silencio. —¿No recuerda usted a un soldado de caballería que aun en vida de don Arturo y de la señora Violeta les solía visitar los domingos por la tarde; y que a veces salíamos...

19. HOUSE (1977: 181), per exemple, proposa la traducció del dialecte *Hiberno-English* per un altre dialecte equivalent pel que fa a les dimensions de la ciutat i la classe social. És paradigmàtic també el cas del dialecte *cockney* de la protagonista de *Pygmalion* de Bernard Shaw, traduït al parlar *cheli* madrileny en la versió espanyola (1919) de Julio Broutá (cf. GOÑI, 1996) i al parlar xava en la versió catalana de Joan Oliver. En el pròleg de la versió catalana —*Pigmalión. Adaptació lliure de l'obra de Bernard Shaw* (Barcelona: Edicions 62, 1986)—, Francesc Vallverdú diu que, davant la impossibilitat de traduir la mateixa situació del TO, Joan Oliver no fa una simple traducció de l'obra, sinó una «adaptació: el Londres postvictorià es convertia en la Barcelona dels anys 50. [...] més que una «faula fonètica», el *Pigmalión* d'Oliver és una «faula lingüística», integrant una de les poques distincions que perceben els catalanoparlants: la distinció entre el «mal català» de les classes populars barcelonines, sobretot si conté elements aixavats, i el «bon català» dels barcelonis cultes», p. 7. El parlar xava, però, utilitzat com a equivalent per Joan Oliver, ja no apareix en la nova versió catalana de Xavier Bru de Sala (Barcelona: La Magrana, 1997).
20. En una línia semblant, NEWMARK (1988: 263) ja indicava que la tasca principal del traductor ha de ser decidir quines són les funcions del dialecte i que, per tant, «no hay ninguna necesidad de sustituir el dialecto de un minero de Zola por el de un minero asturiano».

— ¡Ah, calle! —exclamó aquélla poniéndose las manos en la cabeza—; ¡Usted es Adolfo! Ahora que lo dice le recuerdo, sí; me parece estarle viendo ahora con su vistoso uniforme...

— Pues bien, he venido desde Benmarís para traerle una gran noticia a la señorita Elena y no la encuentro en casa.

— ¿Cómo que no está en casa? —terció la rubita extrañada. —Sí que debe estar. Los domingos no sale nunca si no es conmigo y aunque éste no teníamos nada convenido, no creo que haya salido sola. Espere y la llamaremos desde aquí. (p. 68)

El TM, per contra, es converteix en una conversa formal, però clarament marcada per la varietat geogràfica dels dos parlants. És evident que, tractant-se d'un text escrit, és sobrer intentar transcriure els diversos elements fonètics característics de la parla de cada personatge. De fet, n'hi ha prou amb uns quants marcadors (les desinències verbals sobretot, més alguns elements morfosintàctics i lèxics) per a dibuixar cada geolecte sense abandonar la convenció literària ni la varietat estàndard, com propugnava Jordi Valor en el fragment citat adés. Com ha indicat Mayoral (1990a: 45), en aquests casos apliquem en la traducció un ajust a la baixa, suficient per a representar en l'escritura la realitat de la llengua oral.²¹

— Senyoreta, bona vesprada —va saludar ell—. Vostè és la mateixa amigueta d'Elena, la del pis de baix, veritat? —la jove el mirava en silenci—. No recorda vostè un soldat de cavalleria que encara en vida del senyor Artur i de la senyora Violeta solia visitar-los els diumenges de vesprada, i que a voltes eixíem...?

— Ah, sí, és clar! —exclamà posant-se les mans al cap—. Vostè és l'Adolf! Ara que ho diu el recordo, sí; em sembla que encara el veig amb aquell uniforme tan elegant...

— Molt bé, he vingut des de Benmarís a portar una notícia a la senyoreta Elena, però no la trobe a casa.

— I ara, com és que no hi és? —va dir la rossa estranyada—. Sí que deu ser-hi. Els diumenges no surt mai si no ve amb mi i avui encara no havíem acordat res, no crec pas que hagi sortit ara. Espera i l'avisarem des d'aquí.

4. La variació lingüística com a recurs literari en català

Davant l'estratègia de traducció proposada podríem objectar que aquesta barreja de geolectes és del tot inusual en obres literàries escrites originàriament en català. Tanmateix, l'especial situació sociolingüística del català, com a llengua minoritària i minoritzada sense un estàndard completament consolidat (Marí 1983: 32), però amb dos o potser tres estàndards regionals que fan la funció de model de llengua situat per damunt de la diversitat, ha afavorit que la variació, intralingüística o

21. No cal dir que, en les diverses modalitats de traducció oral (doblatge, traducció d'una obra de teatre, etc.), caldria recórrer a intèrprets que saberen reproduir les pronúncies pròpies de cada parlar. GUZMAN (1997: 351) ja ha indicat que «segons el mode del discurs les traduccions haurien de reflectir un major o menor nombre d'elements pertanyents a la variació diatòpica». Vegeu diverses estratègies per a resoldre els problemes que ocasiona la variació lingüística en l'àmbit del doblatge en AGOST (1999: 114-138); veg. també RÖWE (1960).

interlingüística,²² haja sigut des de sempre un recurs habitual entre els nostres creadors literaris, probablement perquè ells mateixos han viscut una realitat marcada pel bilingüisme castellà-català, en què la llengua veïna ocupava els àmbits propis de la llengua autòctona; una realitat, d'altra banda, enriquida amb la multitud de parlars que podem trobar en el domini lingüístic català.

Com a mostra —deixant de banda la literatura de tipus popular, en la qual destacaria la *Rondalla de rondalles* del pare Lluís Galiana, que en el pròleg declarava haver actuat «acomodant a les persones lo geni y modo de parlar que és propi de cadascuna» (Salvador 1998)—, podem recordar algunes narracions de Joaquim Ruyra en què l'escriptor gironí intentava reproduir en els diàlegs dels personatges el parlar salat característic dels habitants de Blanes.²³ Entre els casos més il·lustres n'hi ha prou de recordar l'especial dialecte inventat per Caterina Albert (Víctor Català) per caracteritzar el personatge del pastor en *Solitud*, o la irònica utilització de la variació lingüística que va fer servir Joan Oliver en la peça teatral *Allò que tal vegada s'esdevingué* (Barcelona, Aymà, 1970), en la qual l'àngel caigut parlava català occidental.

Podem trobar una bona explotació de les varietats geogràfiques en *La corona valenciana* (València, El Grill - Tres i Quatre, 1993), de Jaume Fuster, un autèntic monument a la riquesa dels nostres parlars; hi són utilitzats des del parlar barceloní del narrador protagonista, passant per les varietats valencianes, el tortosí o varietats baleàriques, a més de l'argot dels delinqüents propi de la novel·la negra, present també en la divertidíssima *Nit de foc* (Alzira, Bromera, 1991), de Vicent Marqués, en la qual la majoria dels personatges parlen valencià (amb incursions importants en el col·loquial i l'argot), tret d'algun personatge que parla castellà i d'un agent de la DEA que ha viscut quatre anys a Barcelona i parla català central —com veiem, la immersió lingüística produeix resultats extraordinaris en el terreny de la ficció. Les varietats diatòpiques del català també són un recurs explotat en algunes de les novel·les de Ferran Torrent, en obres com *No empenyeu el comisari!* (València, Tres i Quatre, 1984), *Penja els guants, Butxana* (Barcelona, Quaderns Crema, 1986) o *Gràcies per la propina* (Barcelona, Columna, 1995), que també són interessants en aspectes de variació lingüística com l'ús del català col·loquial o l'argot de l'hampa.²⁴

La variació també és un tret important en altres obres, com ara *L'estranya mort de Berta* (Alzira, Bromera, 1996), de Joan Pla, *Aigua en cistella* (Alzira, Bromera, 1998), de Carme Miquel, *Leonard o El sexe dels àngels: una història catalana*

22. Vegeu una mostra de plurilingüisme literari en ROSSICH (1998), amb diverses combinacions de textos multilingües en italià, espanyol, català, sard o llatí.

23. Per exemple, en narracions com «Una tarda per mar», «Vetlles d'estiu» i en la divertida «Els vint corders de Blanes», publicades en *Jacobé i altres narracions* (Barcelona: Edicions 62, 1979). En aquesta última el motiu argumental és, precisament, la confusió que es produeix a conseqüència d'un fals amic, quan el general Zapatero envia una carta a l'alcalde de Blanes demanant-li «los veinte corderos más sanos y gordos que pueda encontrar», fet que, unit al poc coneixement del castellà que té l'alcalde, provoca l'angoixa dels vint representants més polits de l'art de fer corda seleccionats entre els habitants del poble.

24. Sobre la problemàtica de l'argot català, veg. TODÓ (1995) i FONTCUBERTA (1994).

(Barcelona, Planeta, 1992), de Terenci Moix, o el muntatge teatral *Ubú, president* (1995), dirigit per Albert Boadella per a Els Joglars, i ha arribat, irremeiablement, als monòlegs d'Andreu Buenafuente, que no s'està de reflectir la varietat de llengua —castellana, és clar— de l'honorós gremi dels taxistes de Barcelona.²⁵ Finalment, com a mostra curiosa i divertida podem recordar la narració juvenil *El guardià de l'anell* (València, Gregal Llibres, 1984), de Vicent Pascual, en la qual el geolecte del protagonista es converteix en un autèntic recurs literari de caracterització del personatge. L'obra conta les aventures de Ferran, un estudiant barceloní que arriba de vacances a casa del seu cosí a Benifairó (la Safor). La peculiar manera de parlar de Ferran, reflectida en els diàlegs, és motiu de broma entre la colla d'amics valencians —«Com parles, Ferran. Pareix que rosegues claus», li diu el seu cosí Pep (p. 10). Cap al final de la narració, Ferran, gràcies a la immersió lingüística amb els nous amics valencians, acaba parlant com ells, plenament integrat en el nou entorn sociolingüístic.

5. Conclusions

Com hem vist, tenint en compte la tendència realista de la novel·la *Ducado de Bernia*, es fa necessari adoptar en la versió valenciana una estratègia de traducció adequada a la realitat sociolingüística de la llengua receptora. Els diversos personatges han de fer servir la varietat de llengua pròpia del seu territori geogràfic, del seu estatus social o de la seua edat. Això comporta fer explícita la variació geogràfica en el TM, un tret pràcticament anecdòtic en el TO, però latent. En el TM assoleix especial importància la variació diatòpica: la veu del narrador es manté en la varietat estàndard (valencià), però en els diàlegs alguns personatges fan servir la varietat de català occidental (valencià) i d'altres parlen segons la varietat del català central. D'aquesta manera, és habitual que en la interrelació entre diversos personatges cadascun utilitze la seua modalitat característica, com és normal —i, per tant, tal com esperaria un lector català habituat a aquesta convenció literària— en moltes obres escrites per autors del domini lingüístic català que aprofiten aquest recurs en els seus textos, com acabem de veure, i també, no cal dir-ho, en nombroses situacions de contacte lingüístic real, fora de l'àmbit de la ficció.

Pensem que aquesta situació, lluny de ser un cas anecdòtic o aïllat, pot plantejar-se també en el cas d'originals que hagen de ser traduïts a una LM en la qual cal activar la variació lingüística corresponent, encara que aquest tret quede neutralitzat o siga tan sols latent en el text de partida. Evidentment, en aquest aspecte, com sol passar en traducció, no podem formular lleis universals vàlides per a tots els casos, ja que l'estratègia de traducció adequada dependrà de les característiques de cada text concret. Sí que podem plantejar, però, una estratègia que pot ser necessària en algunes situacions. Pensem, per exemple, en un TO sense

25. Els monòlegs, emesos en el seu programa de televisió a TV3, han estat recollits en forma de llibre: *Digue'm agosarat. Els monòlegs* (Barcelona: Columna, 2000). La varietat dels taxistes apareix en «Els conductors», p. 29-32.

variació en què, en el trasllat a un TM en anglès, cal fer explícites diverses varietats d'aquesta llengua (anglès britànic, nord-americà, australià, etc.) segons la procedència dels diversos personatges.²⁶ Per descomptat, serà més important activar la variació quan l'oralitat del text tinga major rellevància, com podria passar en el cas dels diàlegs d'una novel·la, en obres de teatre o en el doblatge de pel·lícules. Al capdavant, aquest fet demostra que en qüestions de variació lingüística l'equivalència no opera en termes d'igualtat bilateral,²⁷ pel fet que no hi ha correspondència entre les varietats de dues llengües. D'aquesta manera, a un TO caracteritzat per la varietat pot correspondre un TM no marcat, però també pot ocórrer que un TO en què aquest factor siga absent, o potser tan sols latent, tinga com a equivalent un TM en què la variació haja de ser reactivada. Tot plegat, aquesta estratègia de traducció se'ns dibuixa com a metàfora de la riquesa de la llengua, que renai, amb la seua pluralitat innata, entre les cendres anorreadores del monolingüisme prebàbèlic.

Referències bibliogràfiques

- AGOST CANÓS, ROSA (1998). «La importància de la variació lingüística en la traducció». *Quaderns. Revista de Traducció*, 2, p. 83-95.
- (1999). *Traducción y doblaje: palabras, voces e imágenes*. Barcelona: Ariel.
- AGOST CANÓS, ROSA; MONZÓ, ESTHER (2001). *Teoría i pràctica de la traducció general espanyol-català*. Castelló: Universitat Jaume I.
- ALTANO, W. BRIAN (1988). «Translating Dialect Literature: the Paradigm of Carlo Emilio Gadda». *Babel*, 34/3, p. 152-156.
- BALAGUER, ENRIC (1989). «Jordi Valor i Serra: un escriptor alcoià», pròleg a VALOR, JORDI. *De la muntanya al mar*. Alcoi: Centre Cultural Alcoià, p. 5-10.
- (1991). «Lina Morell, un cas apassionant (1942-1965)», de Jordi Valor. Una mostra de literatura de consolació durant la postguerra». *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 10, p. 83-94.
- BAYARRI, MARÍA; CARDONA, MERCEDES (1995). «Gadda traducido, Gadda traductor». A: MARTÍN-GAITERO, RAFAEL (ed.). *V Encuentros Complutenses en torno a la Traducción (22-26 de febrero de 1994)*, Madrid: Editorial Complutense, p. 251-256.
- BIBILONI, GABRIEL (1997). *Llengua estàndard i variació lingüística*. València: Tres i Quatre.
- CASSANY I COMAS, DANIEL (1987). *Descriure escriure. Com s'aprèn a escriure*. Barcelona: Empúries (2a ed., 1988).
- CASTELLÀ, JOSEP M. (1992). *De la frase al text. Teories de l'ús lingüístic*. Barcelona: Empúries.
- CATFORD, JOHN CUNNISON (1965). *A Linguistic Theory of Translation: an Essay in Applied Linguistics*. Londres: Gunter Narr - Oxford University Press.
- COLOMINA I CASTANYER, JORDI (1999). *Dialectologia catalana. Introducció i guia bibliogràfica*. Alacant: Universitat d'Alacant.
- COSERIU, EUGENIO (1977). «Lo erróneo y lo acertado en la teoría de la traducción», *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*. Madrid: Gredos, p. 214-239.

26. Veg. les consideracions de GUZMAN (1997: 355-357) sobre el doblatge de pel·lícules en què apareixen diferents pronúncies de l'anglès.

27. Un cas semblant es produeix en la traducció dels mots tabú, com ha estudiat MAYORAL (1987: 354).

- DÍAZ PÉREZ, Francisco Javier (1997). «Tratamiento de las variedades intralingüísticas en las traducciones al castellano y al gallego de *The Adventures of Tom Sawyer*». A: SANTAMARÍA, J. M.; PAJARES, Eterio; OLSEN, Vickie; MERINO, Raquel; EGUÍLUZ, Federico (eds.). *Trasvases culturales: literatura, cine, traducción*, 2. Vitória: Universidad del País Vasco (Dept. de Filología Inglesa y Alemana), p. 117-129.
- FONTCUBERTA I GEL, Joan (1994). «La creativitat en el llenguatge en la traducció audiovisual». A: MESEGUER, Lluís B. (ed.), *Metàfora i creativitat*. Castelló: Universitat Jaume I, p. 253-258.
- GARCÍA DE TORO, Cristina (1992). «Recursos lèxics i expressius en el registre col·loquial de *No empenyeu el comissari*». *Revista Ribalta. Quaderns d'Aplicació Didàctica i Investigació*, 5, p. 55-62.
- (1994). «Idiolecto y traducción». A: BUENO GARCÍA, A. i altres (eds.). *La traducción de lo inefable. Actas del Primer Congreso Internacional de Traducción e Interpretación de Soria (Palacio de la Audiencia, 1-3 de diciembre de 1993)*. Sòria: Colegio Universitario de Soria, p. 91-101.
- 1996. «La traducció del registre col·loquial en la narrativa sota una perspectiva comunicativa. El cas de la novel·la negra de Ferran Torrent». A: EDO, M. (ed.). *Actes del Primer Congrés Internacional sobre Traducció*, I, Barcelona: UAB, p. 636-646.
- GOÑI ALSUA, Edurne (1996). «Dialects in Translation: The Rendering of Cockney into Spanish». A: VALERO GARCÉS, Carmen (ed.). *Encuentros en torno a la Traducción II. Una realidad interdisciplinar*. Alcalá de Henares: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Alcalá de Henares, p. 233-240.
- GUZMAN PITARCH, Josep-Roderic (1997). «Variació diatòpica i traducció al català: una proposta». A: BURDEUS, María Dolores; Manel GARCIA GRAU; Joan PERAIRE (eds.). *La diversitat discursiva*. Castelló: Universitat Jaume I, p. 349-362.
- HATIM, Basil; MASON, Ian (1990). *Discourse and the Translator*, Londres-Nova York: Longman; *Teoría de la traducción. Una aproximación al discurso*, trad. cast. de Salvador Peña, Barcelona: Ariel, 1995.
- HOUSE, Juliane (1977). *A Model for Translation Quality Assessment*. Tubinga: Narr.
- HURTADO ALBIR, Amparo (dir.) (1999). *Enseñar a traducir. Metodología en la formación de traductores e intérpretes. Teoría y fichas prácticas*. Madrid: Edelsa.
- LUQUE TORO, Luis (1995). «La expresión coloquial en español y su traducción al inglés: casos especiales». A: MARTÍN-GAITERO, Rafael (ed.). *V Encuentros Complutenses en torno a la Traducción (22-26 de febrero de 1994)*. Madrid: Editorial Complutense, p. 671-677.
- MARÍ, Isidor (1983). «Registres i varietats de la llengua». *Com Ensenyar Català als Adults*, 3, p. 27-39.
- (1992). *Un horitzó per a la llengua. Aspectes de la planificació lingüística*. Barcelona: Empúries.
- MATEO MARTÍNEZ-BARTOLOMÉ, Marta (1990). «La traducció del *Black English* y el argot negro norteamericano». *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*, 3, p. 97-106.
- MAYORAL ASENSIO, Roberto (1987). «El texto como unidad en la traducción del tabú lingüístico». A: LEÓN, Antonio (ed.). *Lenguaje y educación. Actas del IV Congreso Nacional de Lingüística Aplicada (Córdoba, abril 1986)*, Còrdova: AESLA - Universidad de Córdoba, p. 343-357.
- (1990a). «Comentario a la traducción de algunas variedades de lengua». A: RADERS, Margit; Juan CONESA (eds.). *II Encuentros sobre la Traducción de la Universidad Complutense de Madrid (Madrid, diciembre 1988)*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, p. 65-72.

- (1990b). «Comentario a la traducción de algunas variedades de lengua». *Sendebarr*, 1, p. 35-46.
- (1999). *La traducción de la variación lingüística*. Soria: Diputación Provincial de Soria - Universidad de Valladolid.
- MOLLÀ, Toni; PALANCA, Carles (1987). *Curs de sociolingüística*, 1, Alzira: Bromera.
- MUÑOZ MARTÍN, Ricardo (1995). *Lingüística per a la traducció*, trad. de M. Rosa Bayà i Jordina Coromina. Vic: Eumo.
- NEWMARK, Peter (1988). *A Textbook of Translation*. Nova York: Prentice Hall; *Manual de traducció*, trad. castellana de Virgilio Moya. Madrid: Cátedra, 1992.
- NIDA, Eugene A.; TABER, Charles R. (1969). *The Theory and Practice of Translation*. Leyden: E. J. Brill; *La traducción. Teoría y práctica*, trad. castellana d'A. de la Fuente Adánez. Madrid: Ediciones Cristiandad, 1986.
- NOGUERO, Joaquim (2001). «Traduir no és traïr, sinó triar. Entrevista a Francesc Parcerisas», *Escola Catalana*, núm. 377, p. 44-49.
- QUEVEDO APARICIO, María Teresa (1995). «Expansión y traducción de la terminología mafiosa». A: MARTÍN-GAITERO, Rafael (ed.). *V Encuentros Complutenses en torno a la Traducción (22-26 de febrero de 1994)*. Madrid: Editorial Complutense, p. 595-601.
- RABADÁN ÁLVAREZ, Rosa (1991). *Equivalencia y traducción. Problemática de la equivalencia traslémica inglés-español*. Lleó: Universidad de León.
- ROSSICH, Albert (1998). «Literatura plurilingüe a Sardenya». A: MANINCHEDDA, Paolo (ed.). *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo. Atti del VI Congresso (III Internazionale) dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Cagliari 11-15 ottobre 1995)*, I, Càller: Cooperativa Universitaria Editrice Cagliariitana, p. 487-510.
- RÖWE, T. L. (1960). «The English Dubbing Text», *Babel*, 6/3, p. 116-120.
- RUBIO TOVAR, Joaquín (1999). «Consideraciones sobre la traducción de textos medievales». A: PAREDES, Juan; EVA MUÑOZ RAYA (eds.). *Traducir la Edad Media. La traducción de la literatura medieval románica*. Granada: Universidad de Granada, p. 43-62.
- SALVADOR LIERN, Vicent (1996). «Memòria i dialecte: sobre l'escriptura dialectal valenciana». A: GUZMAN, Josep R.; JOAN M. VERDEGAL (eds.). *Memòria, escriptura i imatge*. Castelló: Universitat Jaume I, p. 119-136.
- (1998). «La Rondalla de rondalles: de la fraseologia dialectal al model narratiu». A: MANINCHEDDA, Paolo (ed.). *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo. Atti del VI Congresso (III Internazionale) dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Cagliari 11-15 ottobre 1995)*, II. Càller: Cooperativa Universitaria Editrice Cagliariitana, p. 71-91.
- SANSANO, Biel (dir.) (2001). *Diccionari de la literatura valenciana actual (1968-2000)*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert [també en <http://www.mmlab.ua.es/lletraferit/>]
- SLOBODNIK, Dusan (1970). «Remarques sur la traduction des dialectes». A: HOLMES, James S. (ed.). *The Nature of Translation: Essays on the Theory and Practice of Literary Translation*. Mouton - la Haia - París: Publishing of The Slovak Academy of Sciences (Bratislava), p. 139-143.
- TODA IGLESIA, Fernando (1992). «Diacronía, variedad lingüística y traducción». A: FERNÁNDEZ NISTAL, Purificación (coord.). *Estudios de traducción. Primer curso superior de traducción: inglés/español*. Valladolid: ICE de la Universidad de Valladolid, p. 33-43.
- TODÓ, Lluís Maria (1995). «Escila y Caribdis. Un problema real y otro imaginario en la traducción literaria al catalán». *Quimera. Revista de Literatura*, 140-141, p. 62-63.
- TUSON I VALLS, Jesús (1988). *Mal de llengües. A l'entorn dels prejudicis lingüístics*. Barcelona: Empúries.

- VALERO GARCÉS, Carmen (1997). «Diversidad discursiva y variabilidad: apuntes sobre interlingua y competencia traslatoria». A: BURDEUS, María Dolores i altres (ed.). *La diversitat discursiva*. Castelló: Universitat Jaume I, p. 307-319.
- VENY, Joan (1989). *Els parlars catalans. Síntesi de dialectologia*. 8a ed. Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- WINKOW HAUSER, Juan Luis (1995). «La traducción de textos dialectales: Nestroy y su (im)posible traducción al español». A: MARTÍN-GAITERO, Rafael (ed.). *V Encuentros Complutenses en torno a la Traducción (22-26 de febrero de 1994)*. Madrid: Editorial Complutense, p. 465-470.